

Jagos Jokela*

William Shakespeare

ett gammalt minne dyker upp. Vi är hemma hos Ralf Långbacka på Brändö i Helsingfors och Ralf berättar gärna och kunnigt som den expert han är. Det handlar om Shakespeare och *En midsommarnattsdröm* som han samma sommar satt upp på Kalvholmen utanför Helsingfors, och fått idel lovord för. De facto framstår Långbackas *Midsommarnattsdröm* för mig fortfarande som alla tiders Shakespeareuppsättning.

Min kollega på *Ny Tid* var inte lika frälst utan avbröt mästaren mitt i hans monolog och sa: "Du vet väl ändå att Shakespeare är bara skit?"

Förstås kunde jag inte hålla mig från att fnittra till, och sen nervöst titta på Långbacka.

Vi behöver inte gå in på fortsättningen, men jag kan intyga att Långbackas raseri kunde mäta sig med Jagos när han förlorar mot Cassio. Eller Othello när han tror att hans hustru i smyg lekt ett djur med två ryggar.

Journalistkollegans utspel slår mig ändå inte som riktat bara mot en i hennes tycke mansplainande besserwisser – att fråga sig på vilket sätt en pjäsförfattare från 1600-talet är relevant idag är inte irrelevant.

Teaterhögskoleeleverna i Helsingfors har till exempel nyligen utnämnt Shakespeare till representant för en våldtäktskultur. Det var inget föreläsarna tog upp när jag studerade engelsk filologi vid Helsingfors uni för fyrtio år sen trots att pjästexterna granskades i sådan detalj att det tog en hel termin att ta sig igenom en enda. Att Shakespeare var en vit man var då inget problem.

Pjäsen *Othello* handlar (som de flesta vet) om karriärplanering som slår fel. Jago som tjänstgör som general Othellos adjutant har sett sig som själv-

klar stabschef och löjtnant, men utnämningen har gått honom förbi. Att söka jobb utan att ens kallas till intervju borde var och en ha lärt sig att smälta, men inte Jago. Han måste hämnas och riktar förstås in sig på hudfärgen – den enda svaga punkten hos Othello, vars mod, karaktär och höggättade anor prisas ymnigt. I äldre översättningar talas det om moren – Othellos hemland är Mauretanien, grannland till Algeriet och Mali. I Mats och Lars Huldéns översättning från 1986, som torde vara den färskaste på svenska, används n-ordet neger, och på ett ställe till och med nigger respektive negeridiot. Far och son Huldéns tolkning är briljant, men n-ordet är som vi vet omöjligt idag. Frågan är till och med om hela pjäsen blivit ospelbar på grund av att hudfärg på 2010-talet blivit så laddat. En felgir och stormen är ett faktum, en gir överhuvudtaget och Stormen är ett faktum. När jag kollar uppsättningar av *Othello* på svenska scener verkar det som om pjäsen spelats 3–4 gånger i snitt per decennium under 1900-talet, men på 2010-talet blev det färre. Detsamma gäller finska uppsättningar, den senaste var 2008 på Kansallisteatteri. Visserligen har klassikeruppsättningar över lag blivit ovanligare idag, till förmån för samtida dramatik.

De första trehundra åren gick det an att låta Othello spelas av en vit skådis med svart färg i ansiktet, först på 1900-talet började man använda svarta i rollen och åtminstone i en uppsättning har hela ensemblen utom Othello varit svart. Massor med nyskapande har också gjorts i form av att an-

*) Jokela anspelar på en massaker som ägde rum i november 2007 vid ortens skolcentrum. Nio människor inklusive gärningspersonen dog.

vända kön istället för hudfärg som synliggörare av samhällsstrukturer.

Pjäsen är inte rasistisk, den tar parti för moren, som framställs som ett offer. De invektiv Jago ganska obekymrat kan slänga omkring sig: tjockläpp, svartbröst, n— ... utan att bemötas av protester eller upprörda känslor visar att Othello uppfattas som avvikande. Det påpekas flera gånger att hans osedvanliga mod och förmåga att slåss är förklaringen till generalstiteln. Kom också ihåg att pjäsen är skriven 1603 då England var lika vitt som Finland 350 år senare.

Intrigmässigt påminner *Othello* ställvis om sådant som sätts upp på sommarteatrar. Man blir förvånad över Jagos förmåga att manipulera sin omgivning – han lurar till sig guld och juveler, placerar komprometterande föremål hos andra, lyckas i skydd av mörkret sticka sitt svärd i folk utan att bli upptäckt, styr upp samtal så exakt att rätt falsk information når rätt öra. Att han bygger ett korthus förstår läsaren/lyssnaren snabbt – och att det kommer att rasa (för det är ju tragedins uppgift att lämna staden platt). I *Othello* är den som intet ont anande har satt igång allt genom att bli befördrad också den enda av huvudpersonerna som står upprätt i slutet. Såret Cassio har fått av Jagos svärd kommer sannolikt att rendera honom en tapperhetsmedalj när han kommer hem till Venedig, och ytterligare avancemang i graderna, kanske till general, är att vänta.

Karaktärerna i *Othello* är uppdelade i två läger, de onda representeras av Jago, de goda av resten. Som i all konst är det ondskan som är intressantast, inte ens Othello med sitt brokiga förflutna förblir mer än en representant för den rena kärleken och dess tvilling svartsjukan. De offer han tvingats till på vägen från Mauretanien till Venedig blir inte belysta. Och Desdemona kunde vara en luciakandidat från Grankulla, hon ser bra ut, saknar brottsregister och sjunger vackert (hur Jago lyckas dupera Othello att tro att hon är en hora är betydligt otrovärdigare än att lucian i Christer Kihlmans *Se upp salige!* har en snuskig affär samma dag hon koras).

Möjligheten att visa Othello som befälhavare i krig, den miljö som format hans karaktär, blir inte av för hela den turkiska fiendeflottan kapsejsar i hård vind utanför Cypern, och kriget är över innan det ens börjat. Under de drygt 400 år som gått se-

dan Shakespeares tid har teaterkonsten förändrats så mycket att vi inte alltid är på samma våglängd som författarens samtida (näsduken är ett oskyldigt mjukpapper som man idag snyter sig i medan dess intimitet som kärleksgåva gått förlorad. I pjäsen är det Desdemonas näsduk som Jago i smyg placerat hos Cassio som får Othello övertygad om hustruns otrohet. 1700-talspubliken i sin tur tyckte det var för otäckt att se Othello kväva Desdemona med en dyna så man föredrog att se honom knivhugga henne).

Det viktigaste har däremot inte gått förlorat och det är pjäsens visdom och rika språk. Varje replik är fylld av finess, personerna uttrycker sig gärna lite gåtfullt (men ändå förståeligt) – det innebär att texten gör sig bättre som pappersbok än som scenisk ljudbok. Kaskaden av metaforer, rebusar, ordlekar och vitsiga rim kräver förhandsstudier och omläsningar för att bli begriplig och njutbar.

I synnerhet Jago excellerar i kloka ord och klipska metaforer: ”Fattig är den som saknar tålmod!” ”Kroppen är vår trädgård och viljan vår trädgårdsmästare”. ”Jag hatar niggern, det ryktas att han har vikarierat i mina lakan” (Huldén), för att nämna bara några. I Björn Collinders översättning lyder den sista ganska likt Huldéns: ”Jag hatar moren. Det sägs på stan att han har skött min tjänst emellan mina lakan.”

Översättningarna är i sig kreativa konstverk. Ibland ligger de så långt från varann att det är som olika texter. Till exempel Jagos berömda kvinnoanalys inleds såhär i Huldéns version:

Desdemona: Låt höra nu! En hyllningsdikt till mig!

Jago: Jag skall försöka, men att göra vers är nästan som att riva loss tapeter: de släpper bara motvilligt, och bitvis. Men nu tror jag att min inspiration skall till att föda; ja, här kommer det: En kvinna äger skönhet eller klokhet; har hon båda, då låter hon den ena tjäna och den andra råda.

I Björn Collinders version:

Desdemona: Hör på, hur vill du prisa mig?
Jago: Jag bjuder till; men mina infall lossnar

från skulten liksom fågellim från vadmal,
och hjärnan följer med – men musan
våndas
och blir förlöst såhär:
En kvick blondin: det kloka och det ljusa
går i förbund att tjasas och att tjusa.

I Shakespeares version lyder det så här:

Desdemona: Come, how wouldst thou praise
me?

Iago: I am about it; but indeed my invention
Comes from my pate as birdlime does
from frize;

It plucks out brains and all: but my Muse
labours,

And thus she is deliver'd.

If she be fair and wise, fairness and wit,
The one's for use, the other useth it.

Berömd är också Shakespeares metafor för att knulla: ”leka djuret med två ryggar” – som levereras i en replik av Jago, vem annan. När jag var ung stötte jag på det uttrycket i Strindbergs *Tjänstekvinnans son* och tyckte det var mycket fyndigt. Då visste jag inte hur tjuv- och lögnaktig Strindberg var (han var ju ingen son till en tjänstekvinna heller).

Men att stjäla av Shakespeare är definitivt klokare än att själv kläcka nåt dumt.

Vad handlar *Othello* om? Svartsjuka är ett vanligt svar. Men kanske ytterst: att den avvikande alltid går under (oberoende av om han heter Othello eller Jago).

TAPANI RITAMÄKI